

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1939**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1939

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Omslagets första sida med motiv från Kammakareverk-
staden på Skansen efter fotografi av Olof Ekberg; sista
sidan med en interiörbild från Glashyttan på Skansen
efter fotografi av Ateljé Wahlberg.*

Tryckt hos

Tryckeriaktiebolaget Thule, Stockholm 1939

EN SMÅLÄNSK "FÄBOTARE"

av J. A. Göth

I min hembygd fanns det en och annan som hade anseende för att kunna bota sjuka djur genom att ge dem medicin, genom att åderlåta dem och genom att sätta på dem "hånk". En del folk som fick sjuka djur, anlidade tattarna, men det fanns ju andra, som inte tillät att en tattare kom in i ladugårdarna och de vände sig i stället till några av fäbotarna som hade deras förtroende.

Ett par kilometer från mitt hem i Karryds by i Sjösås socken i Småland fanns en av de mest anlidade fäbotarna i norra Uppvidinge. Det var "rättarn i Kalsbo". Han hette Jonas Svensson och var född i Skirö socken 1811. Som ung var han rättare på en del gårdar, men sedan blev han torpare på torpet Karlsbo under Libbelt säteri i Nottebäcks socken, som då ägdes av Aschan. Där gjorde han dagsverke vid Klavre och redan från början fick han anseende för att kunna bota sjuka djur, utan att "trolla". Han blev känd i bygderna under namnet Jödde i Kalsbo, men han var inte särskilt förälskad i namnet Jödde. En gång ropade en rik bonde på honom på Nöbbeleds marknad: "Vänta så ja få tala ve dej Jöddaknävel." Men då fick bonden sig ett knyt-nävsslag, så han somnade av en stund och Jonas sa: "Ja ä varken Jödde älla knävel, varken för dej älla nån aen." Sedan började folk som ville tala vid honom, kalla honom för Rättarn i Karlsbo, när han inte hörde det, och Rättarn när han hörde det.

Rättarn i Karlsbo var den ende, som hade några instrument, särskilt avsedda för operationer av djur. Han hade ett åderjärn,

"årjärn", med trähandtag, som han hade fått av en gammal kreatursbotare i Gårdsby. Eftersom det var svårt att sätta en "hånk" i bringan på en häst, eller i halsskinnet på en ko, genom att skära hål med en vanlig kniv och stoppa igenom snöret med en träpinne, gjorde Stränga-Johan en "hånkånål" åt honom. Denna var ett långt verktyg av järn, bild 1, som i ena ändan hade en skarp egg på båda sidor och i den andra ett öga att trä ett snöre i. Så drogs snöret igenom hålen som gjorts i det dubbla skinnet och båda ändarna knöts ihop, så att snöret bildade en "hånk", d. v. s. en ring. Den ringen drogs en gång om dagen för att få ut varet, "råtet", och därmed höll man på tills varbildningen var slut och skinnet, som hånken satt i, torkade. När hästar hade "kvarka" användes också denna metod och det fanns folk som trodde, att "hånken" drog ut sjukdomen. Själva botemedlet bestod nog i att hästarna höljdes väl med fällar och täcken och fick varmt att dricka och att det bäddades varmt till dem i spiltorna.

Av ryttmästare Aschan fick Rättarn ett par verktyg, som troligen var köpta efter någon veterinär. Det var ett dubbelt hopfällbart åderjärn, bild 1, som han dock aldrig använde. Så var där en stor "läggekniv" med hornskaft och ett grovt knivblad och ett blad som var krökt till en liten skarp krok i spetsen, bild 2. Den kallade Rättarn "frökroken" och det verktyget använde han, när han ansade om trasiga hästhovar. Senare gjorde smeden Carl Bergkvist ett åderjärn åt Rättarn och på det satte han både sitt namn och året, bild 1. Men Rättarn använde mig veterligt inte det heller.

När vi som småpojkar hörde talas om att Rättarn i Kalsbo skulle komma till något ställe för att bota kräk, så nog var vi där och tittade på den hemlighetsfulle mannen. Jag minns, när vi själva hade en ko som var sjuk och jag fick springa till Karlsbo och be Rättarn vara snäll att komma hem och bota kon. Han sa inte ett ord, men han gick in i stugan och tog på sig en annan tröja och sin väldiga slokhatt och så stoppade han verktygstutan, d. v. s. skinnfodralet med instrumenterna, i innerlommen på tröjan. Han tog också med sig ett par små flaskor, och så frå-

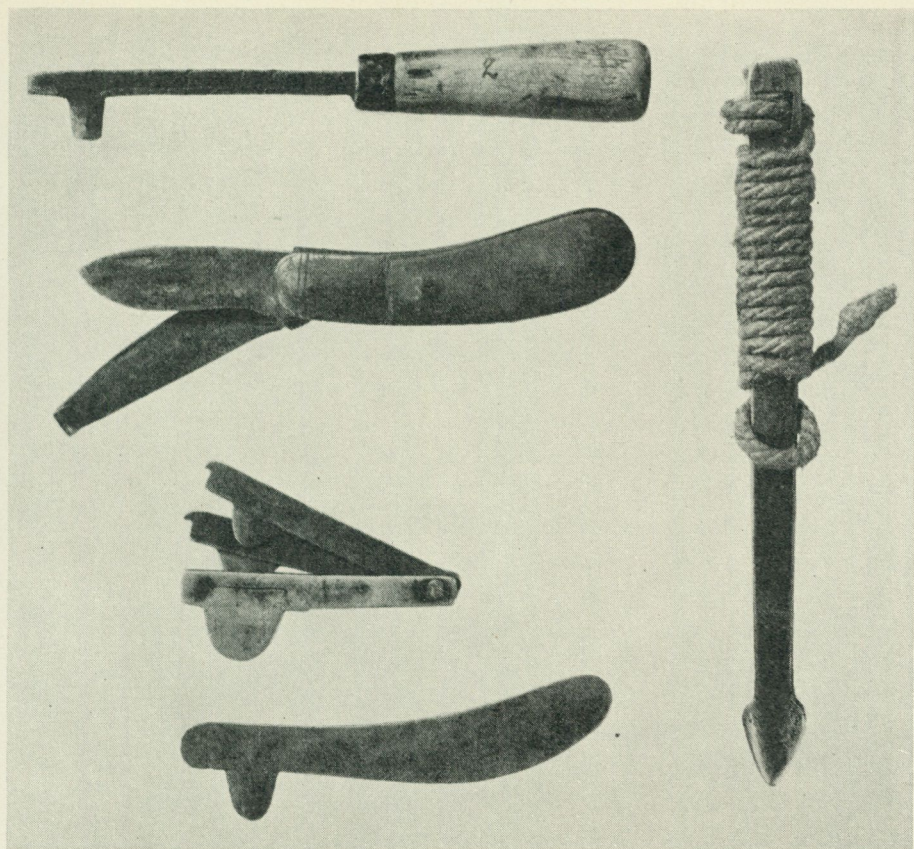

Bild 1. Instrument använda av "Rättarn i Karlsbo". Till vänster åderjärn och fällkniven med "frökrok", till höger "hånkånålen". Braås museum.

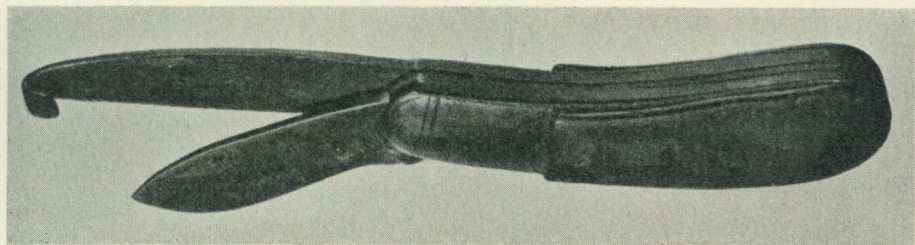
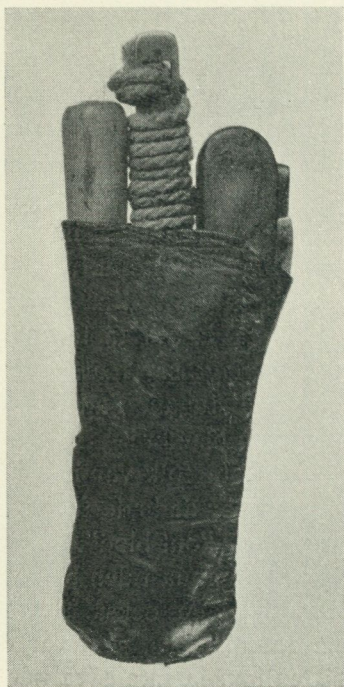

Bild 2. Fällkniven med sin "frökrok", som användes för att skära rent "fröet" under hästarnas fötter.

gade han mig, om jag visste hur kon var sjuk. Jag talade om att hon inte ville äta och att hon mjölkade så litet och att hon stod och såg ledsen ut. Då bytte han om flaskor och så tog han en grov käpp och följde med mig hem. Av farbror Ante fick Rättarn en stor sup att börja med och så gick de ned i lagårn. Rättarn befälde Ante att leda ut Blomma och det gjorde han. Jag tittade utan uppehåll på Rättarn. När Ante gått ut med kon, tog Rättarn "nackabännet", d. v. s. den övre delen av träklaven som kon var bunden med, och stack ned den i innerlommen och så stod han och mumlade någonting, som jag inte kunde uppfatta, och så gick han ut och befälde Ante att hålla kon, så att halsen blev spänd på den ena sidan. Så tog han fram åderjärnet med träskaft och satte eggen på ett ställe på kons hals, drog fram nackbandet och slog till på åderjärnet. Sedan tog han en bleckbunke som jag stod och hade, och höll den under blodstrålen som kom när han tog bort järnet. Jag tror nog, att det var en liter som fick rinna ut i bunken. Därefter tog Rättarn något ur fickan och stoppade i det huggna hålet i kons hals och ryckte till sig huvudet på kon, så halsen blev slak. Då kom det inte en droppe blod mera. Sedan stod han och tittade i bunken någon minut och så tog han fram sina flaskor och räknade i några droppar ur var flaska i blodet. Han tog också ur västfickan tre nypor med någonting som såg ut som torrt snus och lade i blodet. Så bröt han en liten gren av en asp och rörde om blodet med och därefter fick Ante hålla upp mulen på kon och de hällde blodet i henne. Rättarn gav Ante nackbandet och sade åt honom att leda in kon. Så befälde han mig att springa efter en kruka vatten och det gjorde jag i en hast, varefter Rättarn tvättade bunken väl och tog en spade och stack upp en liten torva. Där tömde han blodvattnet och lade också dit pinnen som han rört med.

Så var det färdigt och Rättarn gick med Ante in och fick två stora supar och när Ante frågade vad det kostade, svarade han: "Dä skulle kostat nie daler, men dä har du väl inte rå te, så du kan ge mej tri daler, för dä kosta mecklamenterna. När dä har vatt ett par da så ä koa bra." Det blev hon också.

Bild 3. Pung av läder, i vilken "Rättarn" förvarade sina instrument. Braås museum.

Några år senare blev vår enda ko, Brunta, sjuk och även då fick jag springa efter Rättarn. Då låg far sjuk och vi hade det svårt. Rättarn förhörde mig om hur kon var sjuk och han tog med sig sina instrument, och när han kom hem låg kon, och han såg på henne en stund och så sa han: "Den kan jag inte göra nåt ve, å ingen aen heller. Å ja vell inte att I ska äta nåt å köttet." Så gick han och kon dog morgonen efter. Byalaget skramlade ihop till en ko åt oss och jag fick veta, några år där-efter, att Rättarn hade lagt tio kronor till kon.

Jag var med tjugtals gånger, när han behandlade djur. Jag tror, att han använde naturliga medel, och jag vet, att han köpte hem medicin från apoteket och att han samlade växter. Att det såg ut som om han hade lite kuslerier, berodde nog på att folk inte hade trott på honom annars. Att han inte var förtjust i att tattare lade sig i hans ämbete, vet jag bestämt.

Jag var med på ett ställe när Kåta i Granelund, en käring som ansågs för att kunna trolla, kom just när Rättarn höll på med att kurerä en ko. Han blev mörk i ansiktet, utan att dock säga någonting, när Kåta kom och ställde sig att titta. Men när han fått så mycket blod han ville ha i bunken, slängde han den mitt i ansiktet på Kåta och när hon vände sig om, sparkade han henne i bakändan så hon slog volt. När hon började skälla, röt han till: "Spring nu trollpacka, älla ska ja lätta dej årer å tappa ur dej en del å dina satty." Käringen sprang och Rättarn sa: "I da få ja allt ta te andra mecklamente når den dära trollpackan lagt sej i att." Han stannade blodflödet på kon och gick in i stugan. Vad han kokade ihop vid spisel, vet jag inte, men kon blev bra.

Att bota folk var han inte hågad på, men nog gick folk till honom när de hade fått rygghugg, "villarpaskottet", eller tandvärk eller "ont blod".

I den gamla tiden behövdes Rättarn och hans kunskaper och de utnyttjades också. Han var ingen djurplågåre och om det var en gammal häst som var dålig kunde det hända att han sade: "Den kan ja inte göra nåt ve, dä enda botemedlet för den ä å skjuta an." Det sades att han gav ihjäl en gammal häst med vett och vilja och när bonden skällde på Rättarn för att hästen dog, svarade han: "Ja, når du blir så dåli som hästen va, så kommer du te å tacka gu om dä ä nån som har vett te å ge ihäl dej."

Rättarn dog den 6 januari 1887. En son till honom hade fått litet av Rättarns kunskaper, men ville inte använda dem. Även han är död, men på hans auktion köpte folkskolläraren Fabian Nilsson i Klavreström Rättarns gamla instrument och skänkte dem till samlingarna i Braås.